

ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΥ

Σωτήριος Γ. Ραπτόπουλος

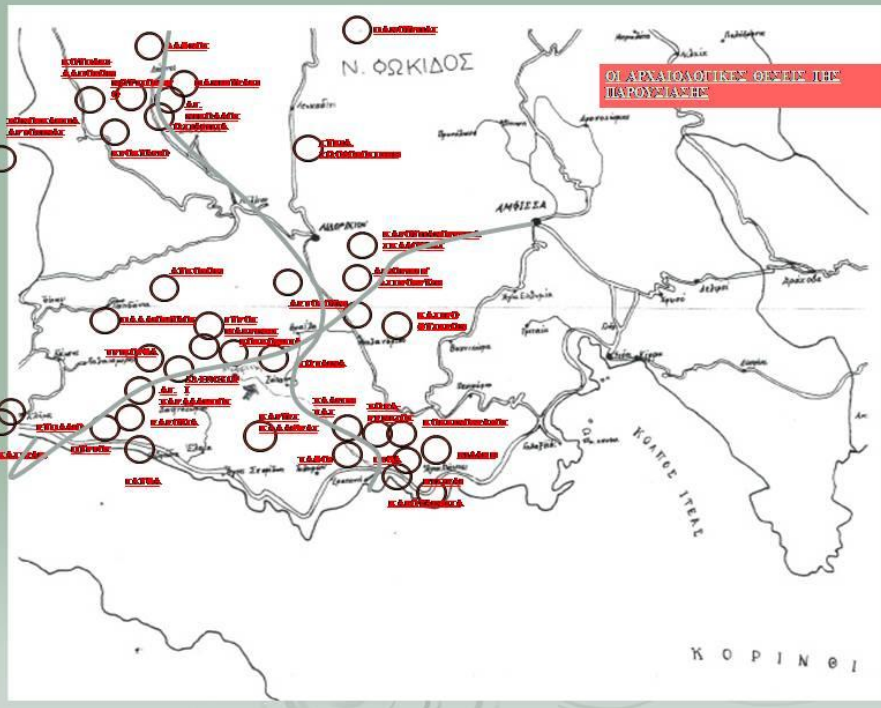
Κατά τη διάρκεια των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα 2006-2011, στην Δυτική Λοκρίδα, ήρθε στο φως μία σειρά άγνωστων αρχαίων θέσεων. Στις θέσεις αυτές περιλαμβάνονται: Οικισμοί (τειχισμένοι και ατείχιστοι), πόλεις με το αμυντικό τους σύστημα, μεμονωμένοι τάφοι και νεκροταφεία, πύργοι-φυλακεία, αγροικίες, ναοί και Ιερά, οδικά συστήματα -σε ένα τεράστιο χρονικό εύρος, από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδο. Οι χώροι αναπτύσσονται κατά μήκος δύο βασικών οδικών αξόνων (Αμφισσα – Ευπάλιο, Δάφνος – Τολοφώνα), που διασταυρώνονται στην περιοχή της Μηλέας – Σώταινας, και των παραλλαγών τους.

Τα έθνη της Δυτικής Λοκρίδας, όπως μας δείχνουν οι επιγραφικές μαρτυρίες που έχουν σωθεί, είναι, κατά βάση, έθνη που στηρίζουν την οικονομία τους στην κτηνοτροφία. Θα ανέμενε, λοιπόν, κανείς να συναντήσει, τόσο στην παραλιακή Δυτική Λοκρίδα, όσο και στην ενδοχώρα της, έναν ή περισσότερους τύπους αρχαίας εγκατάστασης που να συνδυάζουν τα πλεονεκτήματα της κτηνοτροφικής μονάδας παραγωγής με εκείνα του φυλακείου, που προσανατολίζεται στην προστασία της υπαίθρου χώρας από ληστρικές επιδρομές και στρατιωτικές εισβολές¹.

Το 2011 ήρθε στο φως ένα εύρημα που άλλαξε τις γνώσεις μας για τον τύπο της κτηνοτροφικής εγκατάστασης στην Δυτική Λοκρίδα των ελληνιστικών χρόνων:

¹ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΙΛΛΑΣ 2012, 859-861.

Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ανασκαφές, η περιοχή της Αμφισσας (αρχαία Αμφισσα) υπήρξε μια σημαντική πόλη κατά την κλασική περίοδο, με σημαντικές κτιριακές και νομισματικές ανασκαφές. Η πόλη φαίνεται να είχε μια καλά οργανωμένη οχύρωση, με τείχος και οχυρωμένα σημεία. Η πόλη φαίνεται να είχε μια καλά οργανωμένη οχύρωση, με τείχος και οχυρωμένα σημεία. Η πόλη φαίνεται να είχε μια καλά οργανωμένη οχύρωση, με τείχος και οχυρωμένα σημεία.



Οι αρχαιολογικοί χώροι αναπτύσσονται κατά μήκος δύο βασικών οδικών αξόνων (Αμφισσα – Ευάλιο, Δάφνος – Τολοφώνα)

Στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου Γαλαξειδίου, εγγύτητα στην περιοχή της Ακρόπολης των Προϊστορικών χρόνων² και νοτιοδυτικά του οικισμού των Πέντε Οριών, εντοπίζονται ο πύργος και οι ημιγυπαίθριοι –κάποτε- χώροι σταυλισμού μιας κτηνοτροφικής εγκατάστασης των ελληνοιστικών χρόνων.



Στην περιοχή του Αγίου Αθανασίου Γαλαξειδίου, εγγύτητα στην περιοχή της Ακρόπολης των Προϊστορικών χρόνων και νοτιοδυτικά του οικισμού των Πέντε Οριών, εντοπίζονται ο πύργος και οι ημιγυπαίθριοι –κάποτε- χώροι σταυλισμού μιας κτηνοτροφικής εγκατάστασης των ελληνοιστικών χρόνων.

² Π.ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Α.ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ 2012.

Η θέση της εγκατάστασης

Η θέση της εγκατάστασης, στο ανατολικό άκρο μιας λοφοσειράς που ξεκινά από τις οχυρώσεις της Κάτω Παναγιάς (πιθανότατα, μίας ακρόπολης της αρχαίας Τριταίας)³ και φθάνει ως το όρος Ξηροτύρι, στην εσωτερική κοιλάδα του Παλαιογαλαξειδίου, βρίσκεται στο μέσον της απόστασης Πέντε Ορίων – Γαλαξειδίου. Βρίσκεται και επάνω στον σημαντικότερο μουλαρόδρομο που συνδέει το Γαλαξείδι με τα Πέντε Όρια και τη Λοκρική ενδοχώρα, αλλά και επί του δικτύου των μικρότερων μουλαρόδρομων, που συνδέουν το Γαλαξείδι με τον οικισμό της Βουνιχώρας και την κατάρρευτη κοιλάδα του, στα ΒΑ. Επιπλέον, η κτηνοτροφική εγκατάσταση, χωρίς να έχει η ίδια άμεση οπτική επαφή με τον παράλιο οικισμό του Γαλαξειδίου, εν τούτοις ελέγχει την μόνη μη ορατή από τον οικισμό επιμήκη κοιλάδα και τον δρόμο που την διασχίζει, και οδηγεί, από τα βόρεια της προϊστορικής εγκατάστασης, στην περιοχή της Μονής Σωτήρος, στον Άγιο Βλάσιο και στην περιοχή του λιμένα.

Ακόμη, η θέση ελέγχει την είσοδο του Κρυσσαϊκού κόλπου, όπως και το αμέσως προς Β. Της υψίπεδο, ως την θέση του κάστρου της Κάτω Παναγιάς.

Η ίδια η εγκατάσταση⁴ καταλαμβάνει μία έκταση 35μ (ΒΑ. - ΝΔ.) Χ 20μ (ΒΔ. – ΝΑ.), στην οφρύ του ανατολικότερου λόφου της λοφοσειράς. Οι χώροι αναπτύσσονται σε διαφορετικά επίπεδα, που χαμηλώνουν προς Νότον. Αποτελείται από μία κεντρική αυλή, η οποία διαιρείται σε δύο επιμέρους χώρους (την υψηλότερη αυλή «Δ'» και την χαμηλότερη αυλή «Ε'») χάρις σε ένα κτιστό ανάλημμα, στον τύπο της αργολιθοδομής.

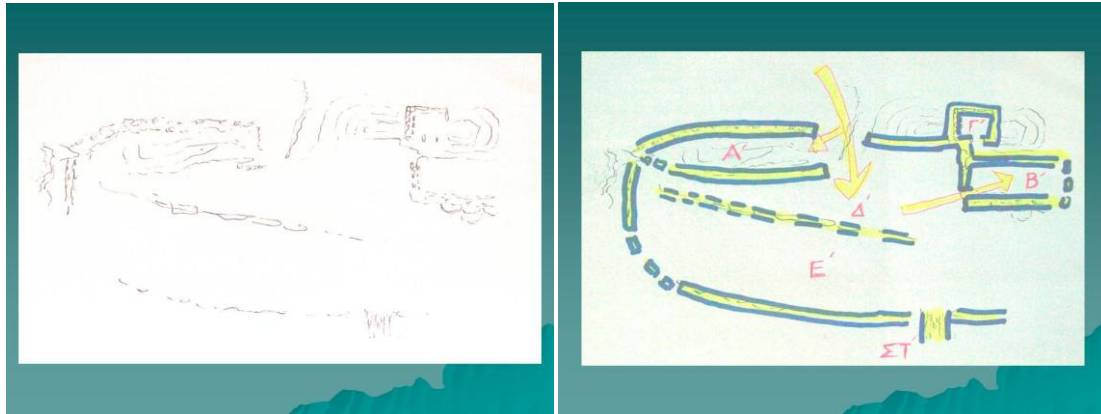


Ο περίβολος

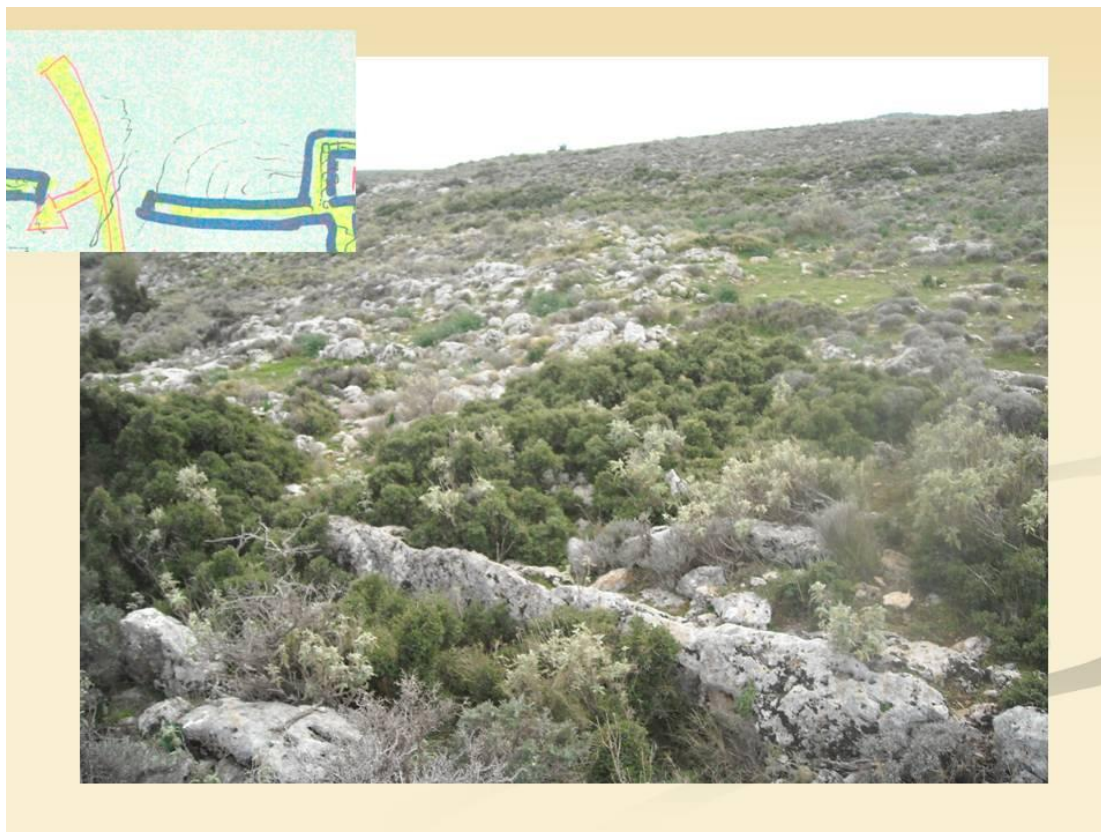
³ LERAT 2008. 312 κ.εξ..

⁴ Για την (κοντινή) περιοχή του *Παρνασσού*, και τις αρχαίες μαρτυρίες για τις κτηνοτροφικές της εγκαταστάσεις, βλ. CHANDEZON 2003, 54.

Ο περιμετρικός της περιβολος, η «μάντρα» που περιορίζει τα ζώα, είναι επίσης στον τύπο της αργολιθοδομής. Αυτή, όμως, έχει δύο όψεις, τις οποίες είχαν γεμίσει με λατύπη. Η ευρύτερη έκταση γύρω από την εγκατάσταση, βραχώδης και υπόλιθος, έχει τα χαρακτηριστικά της, κατά την επιγραφή της συνθήκης Μυανίας-Υπνίας, «ασπόρου γαίας»⁵.



Σχέδιο της εγκατάστασης



Η είσοδος

Η είσοδος διανοιγόταν στο μέσον του βόρειου τμήματος του περιβόλου, όπου το έδαφος έχει διαμορφωθεί κατάλληλα, και όπου έχει δημιουργηθεί επίσης, με

⁵ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ 2009, 6137-6140, 6151-6152.

λάξευση στον φυσικό βράχο, ένας αγωγός παροχέτευσης των ομβρίων υδάτων σε χαμηλότερο επίπεδο.



Ο ερειπιώνας

Ένας ερειπιώνας (αρχ. «ΣΤ'»), ακριβώς έναντι της εισόδου, στο μέσον του νότιου τμήματος του περιβόλου, θα ανήκε είτε σε χώρο προσωρινής διαμονής κάποιου «εργαζόμενου το χωρίον»⁶, είτε σε χώρο σταυλισμού κάποιων άρρωστων ή ευπαθών ζώων⁷, είτε, τέλος, για την στέγαση των ποιμενικών σκυλιών της εγκατάστασης⁸.

Ο χώρος «Γ'», κτισμένος επάνω σε ένα βραχώδες έξαρμα, στην ΒΑ γωνία της εγκατάστασης, είναι ένας πύργος διαστάσεων 5 μ X 5μ, με άνοιγμα θύρας προς Ν., διαστάσεων 0,90μ - 1μ. Διατηρείται το θεμέλιό του, στον τύπο της ακανόνιστης πολυγωνικής τοιχοποιίας, που αποτελεί και την ισχυρότερα δομημένη κατασκευή όλης της εγκατάστασης. Ο ΝΑ. τοίχος βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο από τον ΒΔ. τοίχο. Εκεί διανοίγεται και η θύρα, που θα έφερνε σε επικοινωνία τον πύργο με την υπόλοιπη εγκατάσταση (παρ' όλο που

⁶ ΠΟΛΥΔΕΥΚΟΥΣ. *Ονομαστικόν*, Α', 221-222, 238.

⁷ ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ 1923, 2. ΜΕΝΑΡΔΟΣ 1930, 243.

⁸ Η χρήση των ποιμενικών σκύλων για την κατεύθυνση σε χώρους βόσκησης κατά την αρχαιότητα αμφισβητείται από τον Chandezon (CHANDEZON 2003, 53, ο οποίος σχολιάζει τον ΠΟΛΥΒΙΟ 4, IV, 1), που θεωρεί ότι τα καθήκοντά τους ήταν αποκλειστικά εκείνα της φύλαξης του κοπαδιού από κλέφτες και άγρια ζώα (λύκους, αλεπούδες, κττ). Στην περιοχή της λοκρικής Τριταίας μαρτυρείται μία περίφημη ράτσα, οι Τριττώα κύνες (Hσύχιος, εν λ.).

δεν εντοπίσαμε κανένα σημείο όπου θα διανοιγόταν κάποια θύρα, επί της πορείας του ΒΔ τοίχου του χώρου «Β'»).



Οι χώροι «Γ'», «Β'»

Από τον χώρο «Γ'» είναι ορατό το σύνολο των επιμέρους χώρων της εγκατάστασης, αλλά και της εσωτερικής, προς Ν., κοιλάδας, της λοκρικής ακτογραμμής στα ΒΔ του Γαλαξειδίου, όπως και της θέσης της Κάτω Παναγιάς. Ο ρόλος του πύργου ως βάρδιας-φυλακείου είναι προφανής. Πρόκειται για την έδρα του «κυρίου του χωρίου», και, εναλλακτικά, για την έδρα του εκπροσώπου των περιπόλων που ελέγχουν την μεταξύ Τριταίας και Χαλαίου έκταση⁹.

Για την βόσκηση των κοπαδιών, είναι πιθανόν να επιστρατευόταν και δούλοι, όπως είναι εκείνοι που διέθεσε ο Νικομήδης ΙΙΙ ο Ευεργέτης στο Δελφικό Ιερό, για την βόσκηση των ιερών αιγών, βοών και ίππων, το 102-1 π.Χ.¹⁰.

Ο Θεόκριτος, στο πέμπτο «ειδύλλιό» του, αναφέρεται σε μία τριάδα προσώπων, που εκπροσωπούν όλες τις βαθμίδες της κοινωνικής κατάστασης των ενεχομένων στην κτηνοτροφία: Από τον «δεσπότη» Ευμάρα» στους βοσκούς του, τον «(απ)ελεύθερο» Κομάτα και τον «δούλο» Λάκωνα¹¹.

⁹ BOUSQUET 1965, 665-681. CHANDEZON 2003, 69-75.

¹⁰ CHANDEZON 2003, 59.

¹¹ ΘΕΟΚΡΙΤΟΣ, *Id.* 5, ΙΙ, 1-10, apud STEPHENS 2006, 102-103.



Οι χώροι «Α'», «Β'» από το ύψος του πύργου

Οι χώροι «Α'» και «Β'» είναι οι ημιϋπαίθριοι, κατά την αρχαιότητα, χώροι σταυλισμού των ζώων (πιθανότατα αιγοπροβάτων). Διαμορφώνονταν, όπως συμβαίνει και σήμερα σε αντίστοιχες εγκαταστάσεις, εκατέρωθεν της κύριας (ΒΔ) εισόδου της κεντρικής αυλής, από την οποία και είναι προσβάσιμοι μέσω ανοιγμάτων στην τοιχοποιία τους. Φαίνεται ότι ο χώρος «Α'» είναι διαμορφωμένος με μικρότερη προσοχή από τον χώρο «Β'», ο οποίος διακρίνεται για την εξαιρετική δόμηση του ΝΑ, «αναλημματικού» του τοίχου, ο οποίος ερείδεται επί διαδοχικών ημικυκλικών «ποδιών», στο σύστημα της ξερολιθιάς. Παρ' όλο που ο χώρος δεν είναι ανεσκαμμένος, το σύστημα της δόμησης του αναλήμματος θα εξασφάλιζε στεγνό δάπεδο και εύκολη παροχέτευση των ομβρίων. Τα θραύσματα των κεράμων, που γεμίζουν και σήμερα τον χώρο, στερεωμένα σε ξύλινη φέρουσα κατασκευή, θα προστάτευαν κι' αυτά τα ζώα από την βροχή και το υγρό δάπεδο. Ο χώρος «Β'», λοιπόν, είναι ο κύριος «προβατών» της εγκατάστασης¹². Αίσθηση προξενούν τα ποικίλλα χρώματα των κεράμων • η εξωτερική εικόνα του στεγάστρου θα ήταν τόσο «παρδαλή» όσο και εκείνη πολλών αντίστοιχων νεώτερων «σταλών» της λοκρικής και φωκικής υπαίθρου.

¹² HOMOLLE 1903, 80-81.



Χώρος «B» - «προβατών»

Η θέση της εγκατάστασης αυτής, που φαίνεται ότι λειτούργησε κατά την ελληνιστική περίοδο (όπως συμπεραίνουμε από τους κεράμους και από τα όστρακα των χρηστικών αγγείων που εντοπίσαμε), καλύπτει ένα σημαντικό κενό, όπως είδαμε παραπάνω, στην άμυνα της πόλης του Χαλαίου, αλλά ίσως και των άλλων λοκρικών πόλεων της ενδοχώρας, όπως ήταν η Τριταία. Οι βοσκίσιμες εκτάσεις, οι «άσποροι γαίες» ή οι «χόρτοι», οριοθετούνται στις ευρύτερες περιοχές γύρω από τις πόλεις, σε άμεση σχέση με τους «πύργους» και τα «μεσαπύργια»¹³.

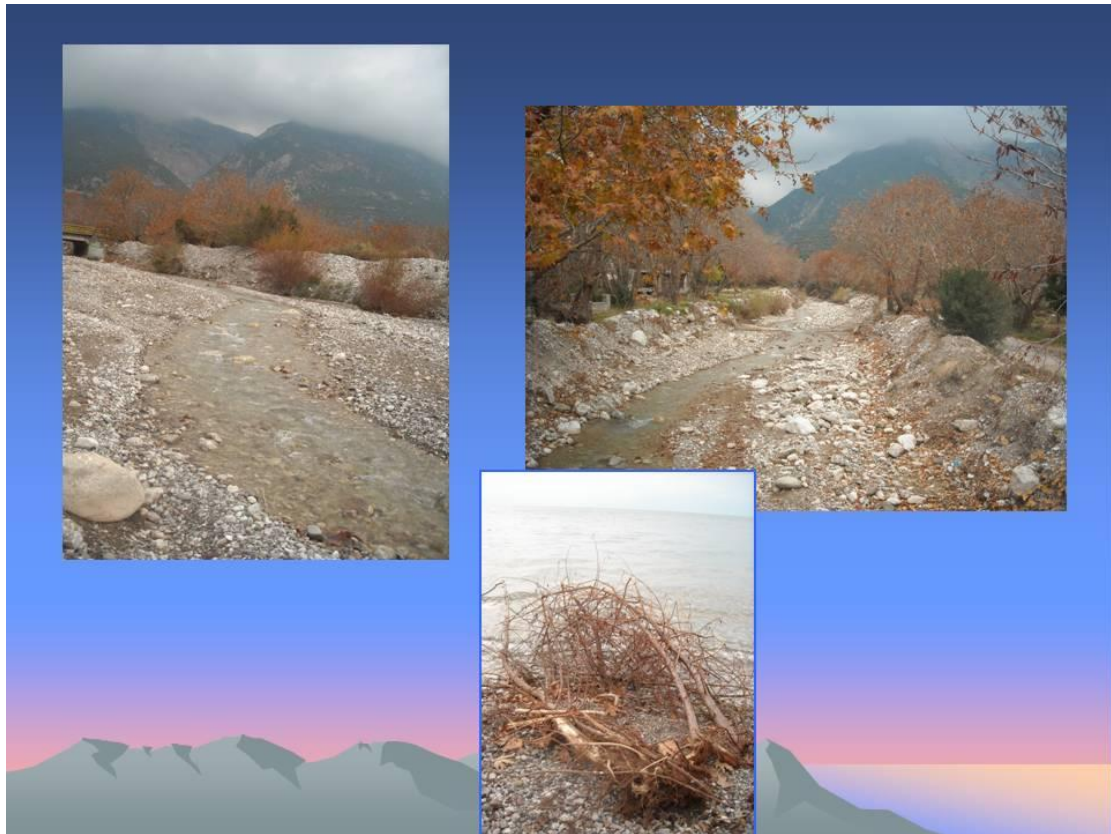
Η γενική εικόνα φαίνεται ότι ήταν εκείνη της μέριμνας της πόλεως ώστε να μην λείπουν από την περιφέρειά της, και σε μικρή απόσταση από τα καλλιεργήσιμα λιβάδια της, οι μη καλλιεργήσιμοι χώροι που διατίθενται για την βόσκηση¹⁴. Έμφαση δίνεται στην προσπάθεια να υπάρξει αυτάρκεια, ακόμη και μέσα από την διαδικασία της εισαγωγής σχετικών νομοθετικών πλαισίων, που αφορούν την ρύθμιση υποχρεώσεων, αλλά και τον περιορισμό των αγροτικών και κτηνοτροφικών δαπανών¹⁵. Θα υποστηρίξω, από εδώ, ότι τα «ξενικά» που αναφέρονται στην επιγραφή των πρώιμων κλασικών χρόνων από το Χάλαιον (συνθήκη Χαλαίου-Οιάνθειας, «τὰ ξενικά ἐ(θ) θαλάσσης *háygen*»)¹⁶ αφορούν, στην πραγματικότητα, την από κοινού εκμετάλλευση, από τις δύο ισχυρές λοκρικές πόλεις, της μεγάλης ποσότητας των «γυαλόξυλων», που εκβράζονται από τους χειμάρρους στις λοκρικές ακτές ακόμη και σήμερα, και η χρήση τους ως θερμαντικού μέσου θα ήταν πολύτιμη στους αγροτικούς και κτηνοτροφικούς πληθυσμούς.

¹³ CHANDEZON 2003, 75-76 (Σκοτούσα Θεσσαλίας, 196-185 π..X)..

¹⁴ HODKINSON 1988, 47.

¹⁵ Βλ., π.χ., I.G. IX, 3. 748, col. I, col. II, col. III, IG IX,1² 3:717 και IG IX,1² 3:669.

¹⁶ IG IX,1² 3:717.



«Τὰ ξενικά ἐ(θ) θαλάσσης»

Γνωρίζουμε, πέραν της λειτουργίας του θεσμού των περιπόλων, που μαρτυρείται από την κοντινή περιοχή της Μυανίας¹⁷, ότι κατά τους ελληνιστικούς χρόνους μαρτυρούνται και οικονομικής φύσης μέτρα για την ενίσχυση θεσμών όπως είναι οι οροφύλακες, που φύλαγαν τα περάσματα μεταξύ των πόλεων, το «οροφυλακτικόν τέλος» όπως αυτό μαρτυρείται από την Μικρά Ασία¹⁸. Ειδικά για την Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο, συμπεραίνουμε ότι, ανάμεσα στις αναμενόμενες φθορές κατά τις εκστρατείες που αναλαμβάνονταν εναντίον πόλεων, ήταν και εκείνη της αιχμαλωσίας των κοπαδιών των βοσκήσιμων παραγωγικών ζώων –ενώ μνεία γίνεται και στις προσπάθειες για να την αποτρέψουν¹⁹.

Πρόσφατη μελέτη εστιάζει στο γεγονός ότι από την Δυτική Λοκρίδα απουσιάζουν οι αγροτικές εγκαταστάσεις, γενικώς –και ειδικότερα οι villae rusticae. Μόνον η ύπαρξη μίας villae maritimae, στην περιοχή της σημερινής Ερατεινής, θεωρείται πιθανή²⁰. Θεωρώ, όμως, ότι θα έπρεπε να γίνει κάποια μνεία στην κτηνοτροφικού χαρακτήρα εγκατάσταση που εντοπίσαμε το 2008 στην περιοχή της Καμινιώτισσας Αμφίσσης, περιοχή που αποδίδουμε στην

¹⁷ BOUSQUET 1965, 665-681.

¹⁸ CHANDEZON 2003, 342 (συνθήκη μεταξύ Ηράκλειας Λάτμου και Μιλήτου).

¹⁹ HODKINSON 1988, 47.

²⁰ ΖΑΧΟΣ 2013, 655.

αρχαία Μεσσαπία²¹.

Θα συμφωνήσω με τον συγγραφέα της μελέτης ότι η έλλειψη περισσότερων υλικών μαρτυριών για τις αγροτοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις της Δυτικής Λοκρίδας είναι περιστασιακή²².

Σ.Ρ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ 2012 _Π.ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Α.ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ, Δύο ακροπόλεις στα βουνά του Γαλαξειδίου, *ΦΩΚΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ* 1992.

BOUSQUET 1965 _J.BOUSQUET, Convention entre Myania et Hypnia, *BCH* 89.

CHANDEZON 2003 _C.CHANDEZON, L'Élevage en Grèce (fin Ve – fin Ier s.a.C. L'apport des sources épigraphiques, *SCRIPTA ANTIQUA* 5, Paris-Bordeaux 2003

ΖΑΧΟΣ 2013 _Γ.ΖΑΧΟΣ, Δωρίδα, Φωκίδα, Δυτική Λοκρίδα, στο: A.Rizakis, I.Touratsoglou (eds), *Villae Rusticae*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα 23-24.04.2010, Αθήνα 2013.

ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ 1923 _Π.ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ, *Μαντροκάθισμα, βουδομάντρες, θεμωνιά, μιτάτο*, Ερμούπολις 1923.

HODKINSON 1988 _S.HODKINSON, Animal Husbandry in the Greek Polis, 47, στο: R.WHITTAKER (ed), *Pastoral Economies in Classical Antiquity*, Cambridge 1988.

HOMOLLE _T.HOMOLLE, Inscriptions de Delos, *BCH* 1903.

LERAT 2008 _L.LERAT, *Οι Εσπέριοι Λοκροί*, I, Άμφισσα 2008.

MENARΔΟΣ 1930 _Σ.ΜΕΝΑΡΔΟΣ, Τοπωνυμικόν της Μυκόνου, *Ε.Ε.Β.Σ. Ζ'*, 1930.

ΠΟΛΥΒΙΟΣ 4, IV, 1

ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ 2009 _Σ.ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ, Πρώτον μεν ουν τους ομόρους αυτοίς, *ΤΕΤΡΑΜΗΝΑ* 82-87, 2009.

ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΙΛΑΛΑΣ 2012 _Σ.ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ι.ΠΙΛΑΛΑΣ, Πύργοι και αμυντικό δίκτυο στη Δυτική Λοκρίδα των ελληνιστικών χρόνων, *ΑΕΘΣΕ* 2012, II, Βόλος 15-18.03.2012, Βόλος 2015.

STEPHENS 2006 _S.A. STEPHENS, Ptolemaic Pastoral, 102-103, στο: M.FANTUZZI, T.PAPANGHELIS (eds), *BRILL'S companion to Greek and Latin pastoral*, Leiden-Boston 2006

THEOCRITUS *id.*5, II, 1-10

²¹ ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ 2009, 6137-6140, 6151-6152.

²² ΖΑΧΟΣ 2013, 651.